

De Brug

Colofon

ISBN: 978 94 6365 611 5

1e druk 2024

© 2024, Jan van der Ven

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De Brug

Oorlog en onderdrukking in het Catalaanse grensdorp Colera

Jan van der Ven

(Ontwerp kaart: Isabel van der Ven)

Inhoud

Enkele begrippen	9
Inleiding	15
Oorlogsjaren Deel 1	17
Houdt die rotoorlog dan nooit op?	19
De zomer van 1936: Het Begin	23
Het gestolen gouden horloge	26
Drie moorden in Colera	30
December 1936, het eerste bombardement	35
De processie met een kanon	42
Kerstmis: liefde en lege stoelen	46
Een bisschop vermord als metselaar	54
De vermoorde Karmeliet	57
De koningin van de mitrailleurs	61
Amerikaans bezoek in Colera	66
1878: per trein van Colera naar de Eiffeltoren	68
1934: het roversnest neemt de macht van Colera over	73
1926: de dood van Madame Jeane	79
1937: het rampjaar	84
Het mislukte bombardement	92
De leegloop	95
De evacuatie van de kinderen	99
Stokbrood in overvloed	102
Gratis tortilla	109
1938: brandende straten in Barcelona	113
De tunnel van Colera: een winkelstraat vol wapens	115
Figueres: het Guernica van Catalonië	121
Het naderende einde	126
Een cadeau voor Franco	134
De pastoor spreekt ineens Spaans	138
Een vergeten oorlog	140
‘Viva Alemania, Viva España’	143

Het grote zwijgen Deel 2	147
Op de vlucht voor Franco	149
Het kamp van Argeles-sur-Mer: een Franse nachtmerrie	156
Viva la Republica! Viva llibertad!	161
Catalaans: de verboden taal	170
Honger: aan alles was een tekort	174
Het Plaza del Caudillo van Colera	178
De tweede jeugd van pastoor Jaume Costa	185
De gratis arbeidskrachten van Franco	191
Een onzichtbare tweedeling	197
Zelfmoord in hotel Francia	203
Franco's rechterhand strijkt neer in Colera	210
De avances van een guardia civil	215
Te koop: huis in Colera	225
Reispasjes: de complete wurggreep	231
Eindelijk: het herstel van het dorp begint	235
De eerste bikini's	243
Franco's bezoeken aan Garbet	250
1979: de eerste verkiezingen	256
Lijst van gesprekspartners	266
Boeken en publicaties	267
Andere geraadpleegde bronnen	268
Interview Jordi Rodó i Rodà	269
Interview Marcel Nadal	273
Interview Fransesc Montenegro	277
Interview Faustina Sanchez	281
Interview Fernando Rodríguez Ferrer	285
Nawoord	289

Enkele begrippen

Tramontana. Een beruchte wind die in het noordoosten van Catalonië met felle uithalen dagen achter elkaar het dagelijks leven lam kan leggen. De wind bereikt snelheden tot ver boven de honderd kilometer per uur. Met uitschieters tot wel tweehonderd kilometer per uur, vooral in de noordelijke bergstreken rond Portbou. Sommigen noemen de Tramontana ook wel ‘de woede van de hemel’.

Vakbonden en politieke bewegingen. Met het aantreden van de linkse Republikeinse regering begin 1936 kregen de vakbonden de wind stevig in de rug. Van onderlinge eensgezindheid was echter geen sprake. Sterker nog, verschillende bonden streden met elkaar om de macht, vooral in Barcelona. Deze onderlinge verdeeldheid verzwakte het linkse front en zou uiteindelijk een van de oorzaken zijn voor het verlies van de Republikeinen. De partijen die Franco steunden waren ook vaak verdeeld maar dit leidde niet tot een onderlinge strijd.

CNT: de Confederación Nacional de Trabajo, een anarchistische groepering die vooral sterk was in Catalonië en in het bijzonder in Barcelona. De anarchisten betaalden milities en voorzagen ze van wapens. De CNT was in Portbou stevig verankerd, maar ook in Colera.

POUM: Partido Obrero de Unificación Marxista. De leden van de POUM waren weliswaar communisten maar ze keerden zich fel tegen het communisme van Stalin. De organisatie telde slechts enkele tienduizenden leden, onder wie negen in Colera.

PCE: Partido Comunista de España. De PCE was de officiële Spaanse communistische partij, opgericht in 1921. De partij was diep geworteld in de arbeidersklasse en telde tijdens de oorlog naar schatting 300.000 leden en nog eens een half miljoen jongeren was er lid van. De PCE gold als radicaal links.

UGT: Unión General de Trabajadores. Deze socialistische vakbond kent een lange historie. De bond was in 1888 opgericht. Tijdens de Burgeroorlog telde de bond één miljoen leden. De trots van de UGT was Cabellero die in 1936 en in 1937 premier was van Spanje. Hij werd een jaar later opgevolgd door de veel linkere Juan Negrín. Tijdens de Franco-jaren was de vakbond verboden. Na diens overlijden keerde de bond terug en hij sluit nog steeds reeksen cao's af.

Falange. Een streng katholieke organisatie die pleitte voor één Spanje. Een onafhankelijk Catalonië was onbespreekbaar. Tijdens de oorlog werd de beweging steeds fascistischer. Er sloten zich honderdduizenden Spanjaarden bij aan, vooral uit angst voor een linkse overheersing. Na de oorlog werd de Falange een van de belangrijkste steunpilaren van Franco. De Falange pleitte met nadruk voor het behoud van de katholieke waarden in Spanje.

De Tweede Spaanse Republiek. Deze republiek werd begin jaren dertig uitgeroepen nadat de linkse partijen en de republikeinen de raadsverkiezingen van 12 april 1931 hadden gewonnen. Als reactie daarop verliet koning Alfonso de dertiende twee dagen later het land en was Spanje een republiek. De naam Tweede Republiek was een eerbetoon aan de Eerste Republiek die in 1873 werd uitgeroepen en die slechts één jaar stand hield. In 1933 kwam rechts aan de macht maar de koning keerde niet terug, de Tweede Republiek bleef zodoende bestaan. Aan de Tweede Republiek kwam een einde met de overwinning van Franco in april 1939 toen de hoofdstad Madrid zich had overgegeven.

Republikeinen. In februari 1936 won het linkse Volksfront de verkiezingen. Het Nationaal Front werd nipt verslagen. De regering die daarop werd gevormd, stond onder leiding van de gematigde premier Manuel Azaña. Hij wist zich gesteund door vakbonden en linkse politieke partijen.

Nationalisten. De nationalisten werden ook wel de rebellen of opstandelingen genoemd omdat ze in juli 1936 in opstand kwa-

men tegen de gekozen linkse regering. Franco gaf er leiding aan. Hij kreeg steun van de fascistische Falange. Daarnaast wist hij zich verzekerd van steun van de Carlisten die hoopten dat koning Xavier de Bourbon Parma via hem aan de macht zou komen. Een andere belangrijke steunpilaar voor de nationalistenvormde de extreemrechtse katholieke partij CEDA. De katholieke kerk, de Spaanse adel, grote delen van de middenklasse, Italië (Mussolini), Duitsland (Hitler) en het Portugal van dictator Salazar steunden Franco ook. Italië en Duitsland stuurden wapens en manschappen. De Spaanse generaal Franco slaagde erin via een politiek spel van geven en nemen verdeeldheid binnen de nationalistenvormde te voorkomen.

Guardia Civil. De leden van de guardia civil waren gehaat, ze voerden met harde hand de repressie uit in de Franco-jaren. Ze spoorden tegenstanders van het regime op die vervolgens voor jaren verdwenen in concentratiekampen. De leden van de guardia civil kwamen uit een andere streek dan die waar ze tewerkgesteld werden. Dit om te verhinderen dat ze zich zouden inlaten met de plaatselijke bevolking. Ze woonden afgezonderd in kazernes, zoals in Colera en Portbou. Ze droegen de kenmerkende zwartglimmende driehoekige tricornio en waren zwaar bewapend. Ze hielden toezicht op alles en iedereen. Mensen werden voor het minste vergriep opgepakt en opgesloten. De guardia civil deed vaak onaangekondigd huiszoeken. In Catalonië gingen ze op zoek naar verboden literatuur: boeken in het Catalaans. De terreur kon iedereen raken. Zo was er het verhaal dat een guardia civil het enige tv-toestel van Colera weghaalde uit het café nadat de bezoekers massaal applausseerden toen Real Madrid een wedstrijd verloor van een buitenlandse voetbalclub. Deze houding werd gezien als minachting voor het regime van Madrid en werd gestraft. Het dorp zat een week zonder televisie.

Milities. Deze burgers speelden een belangrijke rol in de Burgeroorlog. Ze waren meestal bewapend en gelieerd aan een linkse politieke partij of een vakbond. De milities waren amper georganiseerd en kenden geen militaire structuur. Het was daardoor

moeilijk vat op ze te krijgen. Ze roerden zich echter wel en vooral in streken waar veel jongemannen naar het front waren vertrokken, waren ze een factor van belang voor de Republikeinen. Hun rol in Colera was daar een treffend voorbeeld van. Jongemannen uit het dorp vervulden hun dienstplicht aan een front ergens weg in het land. Milities bewaakten intussen in het dorp de vitale spoorwegbrug. Het waren werkloze Catalaanse vissers die voor een grijpstuiver deze taak op zich hadden genomen. Een opvallend aspect aan de milities tijdens de Burgeroorlog was de inzet van vrouwen. Ze vormden een belangrijk onderdeel van de milities.

No Pasarán. Wat zoveel betekent als: zij komen er niet door. De communistische leider La Pasionaria gebruikte de uitdrukking tijdens het beleg van Madrid in het begin van de Burgeroorlog. Het werd daarna een gevleugelde uitdrukking in de gelederen van de Republikeinen om aan te geven dat de fascistten niet door de linies zouden komen.

Sifne. De Servicio de Información del Nordeste de España was een spionagedienst die kort na het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog werd opgericht. De dienst leunde in het noorden vooral op conservatieve Catalanen. Zij speelden informatie door naar het hoofdkwartier van Franco. In de grensstreek waren de ‘ogen en oren’ van Franco extra actief en ze werkten er samen met een netwerk van Franse medestanders. De informatie die zij doorgaven aan Franco, betrof vooral de wapentransporten vanuit Frankrijk naar Spanje. In Colera had de Sifne ook aanhang, al is onbekend gebleven wie het waren. De gegevens vanuit Colera hadden betrekking op de effecten van de verschillende luchtaanvallen op het spoorwegviaduct.

De Retirada. Op 26 januari 1939 marcheerden de troepen van Franco Barcelona binnen. Veel soldaten van het Republikeinse leger waren toen al op de vlucht geslagen naar het noorden. Ook tienduizenden burgers trokken uit vrees voor de wraak van de troepen van Franco naar het noorden. Deze Retirada is nog steeds een begrip in Catalonië. De exodus leidde tot chaotische taferelen bij de Spaans-

Franse grens. De Franse regering weigerde aanvankelijk de grenzen open te stellen. Maar op 28 januari 1939 was er geen houden meer aan en gingen de slagbomen open voor Spaanse burgers. Voor de soldaten van het Republikeinse leger bleef de grens echter gesloten. Aangezien een bloedbad dreigde, zwichtte de Franse regering voor de internationale druk en op 5 februari ging de grens ook open voor de Spaanse soldaten. De massa's vluchtelingen werden opgevangen in provisorische kampen waar ze vochten tegen honger, ziektes en de ijsskoude wind die vanaf de Pyreneeën over de kampen blies. Naar schatting 250.000 Catalaanse burgers en 250.000 soldaten van het Republikeinse leger vluchtten in die paar dagen naar het zuiden van Frankrijk.

Salvoconducto. Direct nadat Franco aan de macht was gekomen, werden in heel het land strenge regels ingevoerd voor de verplaatsing van burgers. Iedereen was verplicht om buiten de gemeentegrens een salvoconducto bij zich te dragen, voorzien van foto. Alleen de leden van de fascistische Falange waren vrijgesteld van deze plicht. Het pasjessysteem had tot doel alle bewegingen van de bevolking in de gaten te houden. Het regime wantrouwde zijn burgers en met het systeem liet het regime zijn macht tot in alle uithoeken van het land gelden. In de grensstreek, waartoe Colera behoorde, golden nog strengere reisregels. Bewoners moesten een salvoconducto fronteira bij zich dragen. Iedere keer weer moest zo'n document worden aangevraagd. De corridor waarvoor deze strenge regels golden, was ingesteld uit vrees dat vanuit Frankrijk voormalige leden van het Republikeinse leger Spanje binnen zouden dringen.

Sardana. Direct na de val van Catalonië in 1939 verbood Franco het Catalaans. Dat gold echter niet voor de Sardana. Daardoor hielden de Catalanen een stukje identiteit vast. Wanneer de hoge eerste tonen van het fluitje (de fabliol) klinken, trekt nog steeds een siddering door de gelederen van veel Catalanen. Niet veel later staan ze in een kring, de handen in elkaar geslagen, startklaar voor een dans die voor buitenstaanders nauwelijks te volgen is. De espadrilles maken

verschillende soorten pasjes en de dansers bewegen zich soms van links naar rechts. Ze zijn altijd zeer geconcentreerd, dan weer met de armen omhoog, dan weer met de armen gestrekt naar elkaar toe. Om te eindigen met naar voren gestrekte armen. Elkaars handen loslaten doen ze pas als de dans ten einde is.

Over de oorsprong van deze cirkeldans gaan veel verhalen rond. De ene bron zegt dat de dans vele duizenden jaren oud is, andere bronnen komen uit op enkele honderden jaren. Vast staat wel dat in de negentiende eeuw de componist Josep Ventura uit Figueres de dans in een nieuw jasje stak. Vanaf dat moment wordt de Sardana gezien als een Catalaanse dans. De Catalaanse regering bestempelde de Sardana tot het 'feestelijke erfgoed van Catalunya'.

Colera of Culera. De naam van Colera kan tot verwarring leiden. Oorspronkelijk heette het dorp San Miguel de Culera. Toen in 1934 Portbou een zelfstandige gemeente werd, ging het dorp San Miguel de Colera heten. De erkenning van het Catalaans als officiële taal na de Franco-jaren had een andere verandering tot gevolg. De naam Colera bleef weliswaar bestaan maar in het Catalaans uitgesproken klinkt het als Culera. Het nadeel van de naam Colera is dat in het digitale tijdperk zoektochten op de computer vaak eindigen bij de ziekte cholera. Andere Catalaanse steden en dorpen kregen uiteindelijk ook een andere naam. In de Franco-jaren stond langs de wegen het bordje Figueras. Toen het Catalaans als taal erkend werd, veranderde de naam: Figueras werd Figueres. En Gerona werd Girona en de badplaats Rosas heet nu Roses.

Inleiding

De Spaanse Burgeroorlog was jarenlang dichtbij mij, maar zonder dat ik het echt wist. Tientallen jaren lag ik onder de Spaanse zon, op het kiezelstrand van een klein dorp pal over de Frans-Spaanse grens. Ik trok er de bergen in, zat in de kroeg en iedere donderdag nam ik de trein naar de weekmarkt in het stadje Figueres. De trein denderde dan over het spoorwegviaduct waaronder het dorp lag dat ik zo goed kende.

Alles veranderde met een muisklik op een winterse avond in 2017. Ik kwam terecht in de digitale archieven van de Nederlandse kranten, Delpher. Tot mijn stomme verbazing vond ik al na enkele minuten in landelijke en regionale kranten verslagen over luchtaanvallen op de spoorbrug die ik zo goed kende uit mijn jeugd. De brug had een belangrijke rol gespeeld in de Spaanse Burgeroorlog en deze ontdekking vormde het startsein voor mijn zoektocht naar de geschiedenis ervan.

Het viaduct was ontworpen door niemand minder dan de Franse architect Eiffel en werd in 1877 gebouwd. Een jaar later reed de eerste trein erover naar het nabij gelegen internationale spoorwegstation van Portbou. De komst van de trein haalde Colera niet alleen uit haar isolement, ze bracht de bevolking ook voorspoed: ineens was er aan de andere kant van die berg, op het internationale station van Portbou, werk te vinden.

Dezelfde spoorbrug zou zich tijdens de Burgeroorlog tegen het dorp keren. De wapentransporten vanuit Frankrijk maar ook de treinen met de leden van de Internationale Brigades maakten de brug tot een gewild mikpunt voor bombardementen. Vliegtuigen van de Italiaanse dictator Mussolini, die generaal Franco vanaf het begin van de Burgeroorlog steunde, bombardeerden de spoorbrug keer op keer. De luchtaanvallen troffen geen doel maar legden wel een groot deel van het dorp volledig in puin. Nog decennialang waren de littekens ervan zichtbaar.

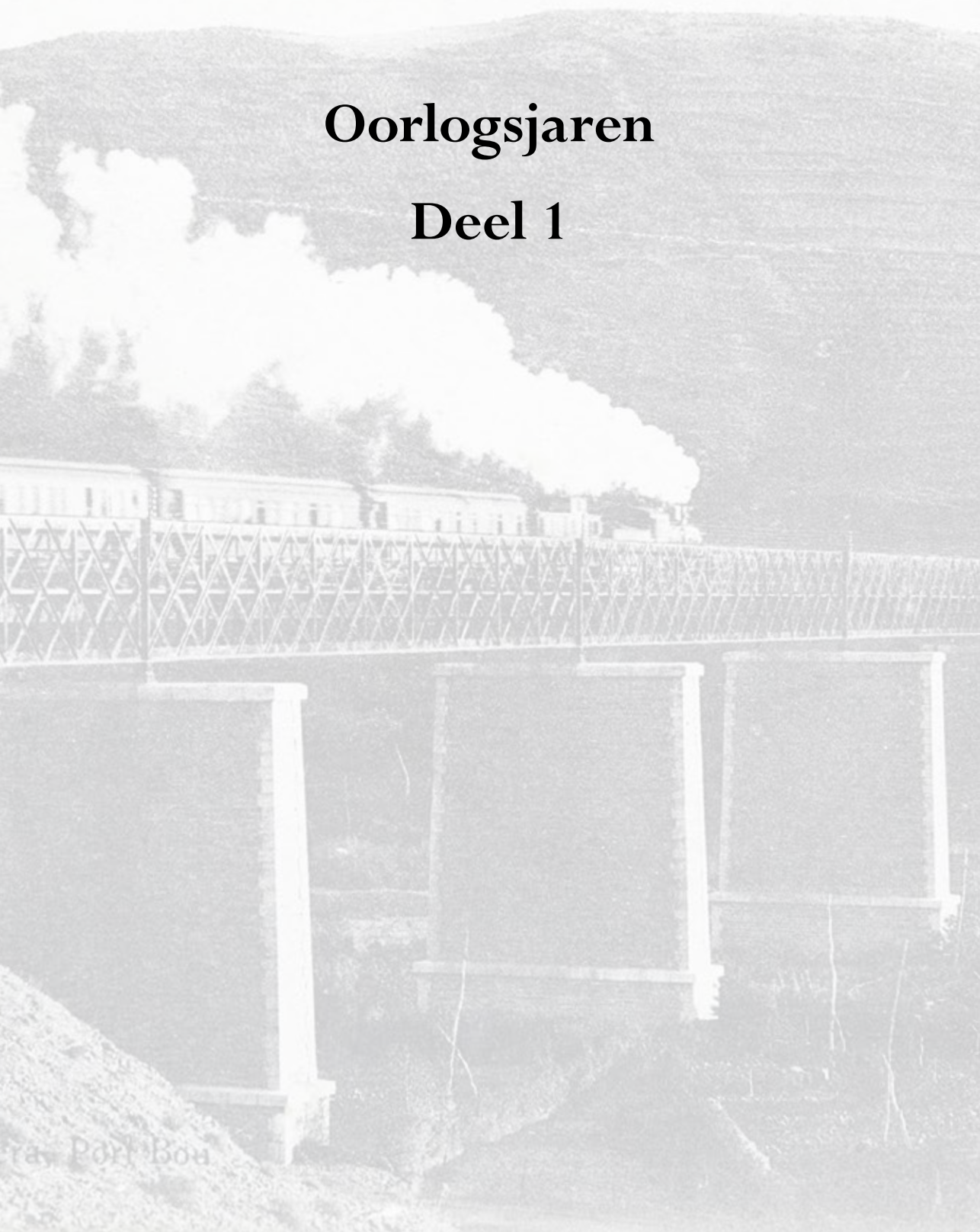
Mijn speurtocht naar het verleden van Colera voerde me langs tal van bronnen. Niet alleen in Spanje maar ook in Frankrijk en Nederland en zelfs in het archief van de New York Times dook ik informatie op. Zo kreeg ik stap voor stap vat op de geschiedenis van m'n dorp en de omgeving. Toen het hoofd van het archief in Figueres mij leerde hoe ik digitaal kon binnendringen in de handgeschreven geschiedenis van Colera, leek het alsof ik een snoeptrommel opende.

Het boek over Colera kwam niet alleen tot stand aan de hand van digitale bronnen maar werd aangevuld met persoonlijke herinneringen. In de afgelopen jaren keerde ik verscheidene keren voor lange tijd terug naar het dorp en sprak er uitvoerig met tal van bewoners. Een aantal interviewde ik voor dit boek. Soms waren ze verbaasd over de belangstelling van een buitenlander voor de geschiedenis van hun dorp. Maar nadat ik had uitgelegd dat de aanwezigheid van het vitale spoorviaduct vlakbij het internationale station van Portbou de geschiedenis van Colera zo bijzonder maakt, kreeg ik alle medewerking.

Linea de Barcelona à Francia puente de Culera (Gerona)

Oorlogsjaren

Deel 1

Houdt die rotoorlog dan nooit op?

(El Punt, 21 juli 2009). De guardia civil van Girona heeft vanochtend een bom uit de burgeroorlog, die was gevonden in de haven van Colera (Alt Emporda), tot ontploffing gebracht. De bom is afgelopen maandag gelokaliseerd en heeft een lengte van 45 centimeter en een omtrek van 15 centimeter. Het projectiel is op vijftig meter afstand van de haven gevonden op één meter diepte. De vernietiging van de bom heeft vanochtend plaatsgehad. Dat gebeurde met behulp van een explosief. Uit veiligheidsoverwegingen werden de strandgasten geëvacueerd.

Eindeloos konden ze spelen en ravotten op het strand. Dat het van kiezelstenen was, deerde ze niet. De 17-jarige Jordi was de sterkste van het groepje en daardoor was hij automatisch de leider van het stel jongens. Wanneer hij sprong, sprongen de anderen direct achter hem aan.

‘Probeer me maar eens te pakken!’ schreeuwde Jordi uitdagend, vlak voordat hij opnieuw het warme zeewater in dook.

Even later kwam hij met een schreeuw boven water. Zijn vrienden vroegen zich verbaasd af wat er aan de hand was, want Jordi liet zich tenslotte nooit kennen. Hij strompelde het water uit en keek naar de onderkant van zijn bloedende linker voet. Verbaasd vroeg hij zich af waaraan hij zijn voet open had gehaald. Toen het bloeden was gestopt, dook hij weer het heldere water in. De zee was hier niet diep en toen hij zijn ogen even open deed, zag hij in een flits een stuk staal dat uit de zanderige bodem stak. Het leek wel een bult, een roestige bult verstopt tussen de stenen en wat plukjes zeewier. Jordi haalde diep adem en dook nog eens, gevolgd door zijn nieuwsgierig geworden vrienden.

De golven sloegen intussen steeds meer zand en stenen rond het gevaarte weg en ze werden daarbij geholpen door de ijverige handen van de duikende jongens. De bult werd zodoende steeds minder

bult. Uiteindelijk lag daar, amper één meter onder water, een levensgrote naakte bom.

Toen hij in de verte de klok van twaalf uur hoorde slaan, haastte Jordi zich naar huis. Zijn moeder Isabel zou intussen het eten wel klaar hebben en hij wist dat ze er een hekel aan had wanneer hij te laat thuis zou zijn.

‘Mam, ik heb een bom gevonden in zee. Echt waar, een heel grote bom!’ riep hij toen hij de trappen opklom naar de eetkamer. Hij struikelde van opwinding over zijn woorden. ‘We waren in de buurt van de haven aan het duiken en vlakbij het strand vond ik hem.’

Enkele dagen later, op een hete zondag, vertrok de familie Turiel met de vroege trein vanuit het naburige stadje Figueres naar Colera. Ze keken er allemaal naar uit, want het was de afgelopen dagen erg heet geworden in de stad. De dikke muren van hun oude appartement in het centrum voelden steeds warmer aan en binnen bleef de hitte hangen. De ventilator maakte overuren maar blies eigenlijk alleen maar warme lucht rond. Alleen in het trappenhuis was het iets minder warm.

De boemeltrein zou ze in iets meer dan twintig minuten naar het station van Colera brengen en van daar was het niet ver meer naar het lager gelegen kiezelstrand. De 85-jarige Flora Turiel keek altijd uit naar de treinreis. Als meisje van zestien mocht ze die soms alleen maken, als haar ouders het te druk hadden in hun groentewinkel in het centrum van de stad. Flora herinnerde zich de spanning wanneer de stoomtrein door de tunnels denderde. De geur van brandende kolen, het gesis van de remmen en de vriendelijke knik van herkenning van de stationschef als ze de houten wagon uitstapte.

Er was intussen veel veranderd. De stoomtrein was verdwenen, de stationschef ook. Maar de opwinding en de herinneringen bleven. Voor haar dochter en schoonzoon gold dat minder. Die waren niet zo gehecht aan het dorp, maar het gemak van een station zo vlakbij de zee woog zwaar. Zeker nu de weg vanuit de stad naar de stranden steeds drukker en voller werd. Een paar weken geleden